

İkarus Düştüyse Eğer, Benim Yüzümden...

AYDIN ÇAM

"Yaram benden önce de vardı, ben onu vücuda getirmek için doğmuşum," diyordu şair Joë Bousquet, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru cep-hede vurulmuş ve ömrünün geri kalanını bir yatalak olarak tamamlamıştı. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, Bousquet'in acıyla dolu –ama asla isyanla değil– sözlerinden özne ve onun dünyayla ilişkisine dair olağanüstü bir felsefe oluşturur. Özne, artık dünyayla birlikte zaman mefhumunun da alt-üst olduğu bir sürecin içindedir. "Dünyada değiliz, dünyayla beraber oluştayız," diyerek özetler Deleuze ve Guattari bu durumu¹. İndirgenmenin her türlü riskini göze alarak şöyle örneklendirebiliriz: Bir işveren, –bu işverenin 'erkek' olduğunu ayrıca belirtmek o kadar gereksiz ki patronların erkek olması gerektiğine dair ön kabullerimiz de bu oluşun bir parçası– sahip olduğu atölyede çalışan bir kadın işçiyi taciz etme cürretini birkaç milyon yıllık ataerkil örgütlenmenin erkeklerle sağladığı avantajlardan bulmaz sadece; son iki yüz yılda konumunu iyice sağlamlaştırmış olan kapitalist düzen de arkasındadır; dininin hem bir işveren hem de bir erkek olarak kendisine tanıdığı ayrıcalıklı konumu da kullanır; ahlak ve ahlaka dair hemen her türlü diyaloglaştığı de. Kısacası tüm bu bağlamların oluşturduğu devasa bir düzenle birlikte o kadın işçiyi taciz eder. Bir işveren bir işçiyi taciz ettiğinde arkasına, bir araya geldiğinde *İktidar* olarak adlandırabileceğimiz bütün bir ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal düzeni alarak hareket etmektedir; bir oluşun içindedir – ve bu nedenle

de tacizcinin eli *İktidarın* (ve aynı zamanda *Devletin*) elidir. Bu önerme şu kadim soruyu akla getirir hemen: *Öyleyse dünyadaki bütün kötülüğün müsebbibi de ben miyim?* Kuşkusuz öyle, ama aynı zamanda bütün iyiliğin de...

Jean-Paul Sartre, *Yazarın Sorumluluğu* adlı denemesine Fyodor Dostoyevski'nin şu önermesiyle başlar: *Her insan herkes karşısında her şeyden sorumludur*. Bu önermenin günden güne doğruluk kazandığını söylemektedir Sartre: *Ulus(lar) topluluğunda biraz daba kaynaştıkça, her birimiz gittikçe daha geniş ölçüde sorumlu oluyoruz (...)* Uluslararasıda gidip gelme ve haberleşmelerin bu kadar kolay olduğu bir çağda, dünyanın herhangi bir yerinde bir baksızlık işlenmişse, hepimiz bu baksızlığın sorumluluğunu taşımaya başlarız². Bu, Deleuze ve Guattari'nin oluş felsefelerine koşut bir yaklaşımdır; dünyayla beraber bir oluşun içindeyse o zaman dünyanın oluşunda da hepimizin sorumluluğu vardır. Nihayetinde edilgen çokluklardan ya da bireylerden değil, etken *tekilliklerden* oluşan bir makinenin parçaları/ya da parçaları olmalıyız. Ve bir makine –savaş makinesi– olarak devlet aygıtından kaçmanın yollarını aramalıyız; bir savaş makinesinin amacı asla savaşmak değildir: *Yaratıcı bir kaçış çizgisinin çizilmesi, pürüzsüz bir uzam ve bu uzamdaki insanların hareketlerinin bileşenidir³. Tekillikler birleşerek, kimi zaman toplum olarak da adlandırılan bu soyut makineyi oluşturmali ve kendisinin "doğal" biçimine karşı konumlanmış bulunan "yapay" devlet aygıtına karşı çıkmalıdır. Tekillikleri aşan bir oluşla bağlantılı olarak, özneye büyük bir sorumluluk yükler Deleuze ve Guattari'nin bu önermeleri.*

Sartre sadece yazara değil hemen hepimize büyük sorumluluklar yüklediği denemesini –ki oluşa dair sorumluluklarımızı hatırlattığı tek denemesi de bu değildir– bir dizi ilke ile bitirir. Ona göre yazarın sorumluluğu enikonu açıktır: Yazar öncelikle *özgürlüğün*, kurtuluşun olumlu bir kuramını yapmalı ve amaçlarla yollar/yöntemler arasındaki ilişkiyi belirlemelidir. Amaçlarla yollar sorunu üzerinde, ahlakla politikanın ilişkileri üzerinde düşünmek de yazarın sorumluluğudur; dolayısıyla amaçları gerçekleştirmek için her yol meşru değildir. Yazar, zorbalığı, ezilen sınıfların insanları açısından kötüleyecek bir duruma geçmelidir ve yine doğaldır ki zorbalığın karşısında yer almalı, bir düzeni gerçekleştirmek ve ayakta tutmak için kullanılan zorbalığın her türüne hemen kendi adına karşı koymalıdır. Sonuç alamayacağını, zorbalığın bu direnişi ezip geçeceğini bilese dahi bunu yapmalıdır⁴. Epey zorlu bir görev. Sartre'in "zorbalık," dediği *Devlet ve İktidar*: Belki modernlik öncesinde hatta modernlik döneminde bile uzun süre *Devletin* ve *İktidarın* nüfuz edemediği ve başka zorbalık biçimlerinin egemen olduğu gri alanlardan bahsedebiliriz ama kabul etmeliyiz ki bugün bu gri alanlarda dahi *Devletin* ve *İktidarın* onayını almadan var olmak mümkün değil. Dolayısıyla bugün zorbalığa karşı direnmek bütün aygıtlarıyla beraber topyekün bir sisteme karşı direnmek anlamına geliyor ki pek çok yazar –ve entelektüel– direnmenin külfetiyle boğuşmak yerine *İktidara* eklemelenip onun nimetlerinden faydalanmayı tercih ediyor. Nihayetinde vicdan bir meşrulaştırma makinesidir; eylemlerimizi vicdanımız ile meşrulaştırır, uzun, derin ve tatlı bir uykuya dalarız. Kim güzel bir rüyanın esintisinde salınmak varken bir kabusla boğuşmayı tercih eder ki? Ama ne diyordu Milan Kundera: *Bazıları bir anaforda döne döne ölüp gider, bazıları da bir çağlayandan düşerek ezilirler⁵*. Bir yerlerde, bir anafora kapılıp gitmekense çağlayan-dan düşmeyi göze alanlar da olmalı mutlaka.

Nuri Bilge Ceylan, Cannes Film Festivali'nde *Altın Palmiye* ödülünü kazandığı son filmi *Kış Uykusu*'nun merkezine tam da bu çelişkilerden mustarip bir karakteri, *Aydın*'ı (Haluk Bilginer) alıyor. Biraz sanatçı, biraz entelektüel, biraz da yazar –ama tam bir burjuva– bu karakter, tiyatro kariyerinin artık sona erdiği bir dönemde kapandığı çalışma odasında *ulusuyla* karşı karşıya geliyor. Bir yandan hayatın akışına kapılıp gitmeye karşı çıkmayı deneyen (*Bozkırda açan çiçekler için bir şeyler yapmalı; imamlarımız da eğitmeliyiz ki onlar da cemaate örnek olsunlar!*); diğer yandan ise o akışa tam bir teslimiyetle kendini bırakan (*Böyle gelmiş böyle gider, bu düzeni ben mi kurdum?*) ikircikli bir entelektüel. Bırakın zorbalığa karşı çıkmasını, zaman zaman zorbalığın bizatihi kendisi haline gelen, tuhaf ve bir o kadar da tanıdık bir *Aydın*. Hem karakter hem de film, bir yandan bu coğrafyanın dertleriyle hemhal olurken diğer yandan da evrensel –zamana ve uzama bağlanamayacak– meselelere işaret ediyor. Göksel Aymaz da, *Evrensel Kültür*'deki yazısında⁶ buna dikkat çekiyor: *Çok istenirse filmde kentli ve eğitilmiş Aydın'ın çatışma halinde olduğu İmam Hamdi [Serhat Kılıç] ve İşçi İsmail'in [Nejat İşler] insani acularıyla kendi arasına mesafe koyuşu, veya bu işinin büyüyünce polis olmak isteyen 12-13 yaşındaki oğlunun [İlyas – Emirhan Doruktutan] Aydın'a öfkeli bir halk çocuğu oluşu vs. gibi, Cumhuriyet aydınlanmasına bağlı laik modernler ile AKP tabanı arasındaki çatışmaya dair semboller, yani Kış Uykusu'nun Türkiye'nin güncel politik meselelerine değinen bir film olduğuna ilişkin kanıtlar da bulunabilir. Aymaz bunun çok anlamlı bir çaba olmayacağını*

ifade ediyor. Evet, filmin meseleleri bu coğrafyanın dertleri. Ama aynı zamanda, tüm büyük romanlar ya da filmler gibi, dünyanın derdine de işaret ediyor. Unutmayalım ki hemen her büyük edebiyatçı, dünyanın *sapkınlıklarından* ve *anomalilerinden* mustarip bir de kahraman yaratmıştır; semptomlar bu kahramanlarla görünür hale gelir. Franz Kafka'nın kahramanı *Joseph K.*'dir; Herman Melville'in ise kahramanları vardır: *Katip Bartleby* ve *Kaptan Ahab*. Fyodor Dostoyevski bize *Raskolnikov*'u takdim ederken Ivan Gonçarov ise *Oblomov*'u karşımıza çıkarır; Robert Musil'in *Niteliksiz Adam*'ı, Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ı, Yusuf Atılgan'ın *Zehereci*'si, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Halit Ayarç*ı ve *Nuri Efendi*'si... Sinemaclar da yer geldiğinde toplumsal karşılığı olan böylesine güçlü kahramanlar/karakterler yaratmış değiller midir? Tabi ki yaratmışlardır: Charles Chaplin, *Şarlot*; Orson Welles, *Charles Foster Kane*; François Truffaut, *Antoine Doinek*; Stanley Kubrick, *Alex DeLarge*; Martin Scorsese, *Travis Bickle*; Michael Haneke, *George ve Anna*; Nuri Bilge Ceylan ve diğer filmlerindeki bazı öncülleriyle birlikte *Aydın*... Kuşkusuz pek çok büyük yönetmen tıpkı edebiyatçıların ve sosyologların kahramanları ve toplumsal tiplerine birlikte dünyanın *sapkınlıklarını* ve *anomalilerini* irdelemişlerdir. Nihayetinde *sanatçılar* [da] *birer klinisyendir, kendi vakalarına ya da genel olarak herhangi bir vakaya ilişkin olarak değil, medeniyetin klinisyenleridir⁷*.

Kış Uykusu'nun şimdiden bir klasik haline gelen kahramanı *Aydın*, bir yandan sorumluluk almak isteyen ama diğer yandan sorumluluktan kaçmaya çalışan haliyle bulunduğumuz çağın belki de en önemli hastalığına işaret ediyor: Dünya ile bir oluşu reddederek parçalanıyor; zamandan ve uzamdan kopuk bir birey haline geliyor. Tekrar etmek gerekirse, onun bu yalnızlığında *tekilliğin* gücü yok; tarihsel ve toplumsal sorumluluğunu reddetmiş bir bireyin çıkmazı gördüğümüz. Çağımızın en önemli hastalığı sorumluluğu reddetmek ise çağımızın insanını da şöyle adlandırabiliriz: *Sorumluluğu reddeden insan*. Pekiyi bir insanı sorumluluğu reddettiği için suçlayabilir miyiz? *İktidara* biat edenlerin alabildiğine ödüllendirildiği, özellikle ana akımın dışında kalan muhaliflerin de en iyi olasılıkla unutulmuş terk edildikleri⁸ bir dönemde öznenin kendisi için en iyi konumu almaya çalışmasını yadırgayabilir ve yargılayabilir miyiz? Kuşkusuz bu sorular özel bir zamana ve uzama göre değişik biçimlerde yanıtlanabilir. Nihayetinde tarih boyunca, çok farklı coğrafyalarda hemen her biçimde, kötülüğün müsebbibi *İktidarla* işbirliği yapıldığına şahit olduk. *Gönüllü* kullar olarak *İktidara* bedenlerimizi verdik; *İktidarlar* bu bedenlerle büyüdü. *İktidar*, *Aydın*'in kurmadığı ama asla yıkmaya da yanaşmadığı düzen ile var oldu. *İktidar*, *Aydın*'ı bu düzenin müsebbibinin kendisi olmadığına inandırarak varlığını sürdürdü. Oysa biliyoruz ki, düzende en ufak bir değişiklik ihtimalinin bile karşısında yer aldı *Aydın*...

Dünyanın bütün kötülüğü –ve de iyiliği– karşısında öznenin durumunu soruşturmamız gerekiyor bir kez daha; tüm bu oluş içinde edilgen bir birey mi olacağız yoksa oluşun(un) farkında olan etken *tekillikler* mi? Dönüp dolaşıp Platon'un *Devlet*'inde işaret ettiği şu önermeye geliyoruz: *Bütün kent devletlerinde iki tür [sınıf/grup] insan vardır: Yönetilenler ve yönetilenler. İktidar –ve de Devlet– öznenin edilgen bir birey olmasını ister; edilgenlik tahakkümün evidir; rıza, tahakkümü inşa eder. Oysa etken özne, sorgulayacak, eleştirecek ve yeni bir oluşun peşine düşecektir. Oluşun/oluşunun farkında olan tekillikler, tarihin akışına müteahkim sınıflar açısından bir müdahalede bulunacaklardır. İkarus düştüğünde görmezden gelin ve sa-*

ban sürmeye devam eder çiftçi; oysa bizim düşekalan *İkarus*'un utancını üstlenmemiz gerekir. *İkarus*, uçuyorsa eğer benim *sayemde* uçmuştur; düşüyse eğer benim *yüzümden*...

1. Joë Bousquet'nin bu dizelerinin Gilles Deleuze, Félix Guattari ve oluş felsefesi bağlamındaki yeri için bakınız: Smith, D. W. (2013). *Saf İçkin Yaşam – Deleuze'ün "Kritik ve Klinik" Projesi*. E. Koyuncu (çev.), İstanbul: Norgunk Yayınları.

2. E. Koyuncu, Deleuze'ün *Kritik ve Klinik* adlı kitabının İngilizce baskısı için Smith'in yazdığı *Saf İçkin Yaşam – Deleuze'ün "Kritik ve Klinik" Projesi* adlı önsözünün çevirinde bu şekilde Türkçeleştirmiş. Smith'in orijinal alıntısının yer aldığı, Deleuze ve Guattari'nin *Felsefe Nedir?* adlı çalışmalarının Fransızcadan Türkçeleştirilmesi sırasında ise T. Ilgaz şöyle bir çeviriyi tercih ediyor: *Dünyanın içinde değiliz, dünya ile birlikte haline-geliyoruz, onu temaşa ederek haline-geliyoruz*. Bakınız: Deleuze, G ve F. Guattari. (2013). *Felsefe Nedir?* (9. Baskı). T. Ilgaz (çev.), İstanbul Yapı Kredi Yayınları, s.160. Smith'in referans gösterdiği, çalışmanın İngilizce baskısında ise önerme şu haliyle yer alıyor: *We are not in the world, we become with the world; we become by contemplating it*. Deleuze, G ve F. Guattari. (1994). *What Is Philosophy?* H. Tomlinson ve G. Burchell (çev.), New York: Columbia University Press, s.169. Ayrıca bakınız: Deleuze, G. (2013). *Kritik ve Klinik* (2. Baskı). İ. Uysal (çev.), İstanbul: Norgunk Yayınları.

3. Sartre, J. P. (1997). Yazarın Sorumluluğu. *Denemeler (Çağımızın Gerçekleri)* (8. Baskı) içinde (ss.19–48), S. Eyuboğlu ve V. Günyol (çev.), İstanbul: Say Yayınları.

4. Deleuze ve Guattari'den aktaran; toplumu ve toplumsal hareketleri bir "savaş makinesi" ve onun yaratıcı gücü olarak tanımlayan: Raunig, G. (2012). *Bin Makine – Toplumsal Hareket Olarak Makinenin Kısa Felsefesi*. M. Çelik (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık.

5. Sartre, *Yazarın Sorumluluğu*, s.47.

6. Kundera, M. (1988). *Gülüştün ve Unutuşun* Kitabı (3. Baskı). E. Bener (çev.), İstanbul: Can Yayınları, s.88.

7. Aymaz, G. (2014). Kış Uykusu: Karanlık Dünyanın Sıvaları. *Evrensel Kültür Dergisi*, 271, ss.3–8.

8. Deleuze'den aktaran Smith, *Saf İçkin Yaşam – Deleuze'ün "Kritik ve Klinik" Projesi*, s.17.

9. Bu yazının konusu olmamakla birlikte, bugün Türkiye'de *İktidar* karşılığının bazı biçimleriyle elde edilebilen sembolik sermayenin diğer sermaye biçimlerine dönüştürüldüğünü, dolayısıyla bir muhalefet, bir direniş piyasasının oluştuğunu eklemek gerekir. Örneğin, Özel Yetkili Mahkemeleri kaldırın ve tutukluluk süresini beş yıl ile sınırlandıran 6526 sayılı yasanın 2014 yılı Mart ayının başında kabul edilmesiyle birlikte serbest kalana kadar, gazetelerin kitap eklerinin *Çok Satanlar* listelerinde Ergenekon, Balıyoz ya da Oda TV davalarının sanıklarının yazdığı kitaplar üst sıralarda yer almaktaydı. Bu davalar ulusalcı medya ve kültür ekonomisinin motoruydular adeta.